

**MINISTRY OF HEALTH OF UKRAINE
DANYLO HALYTSKY LVIV NATIONAL MEDICAL UNIVERSITY
DEPARTMENT OF UKRAINIAN STUDIES**

*On the occasion of the 15th anniversary
of department of Ukrainian studies*

MODERN UKRAINIAN NATION: LANGUAGE, HISTORY, CULTURE

**Materials
of International Scientific-Practical Conference
(Lviv, March 16, 2016)**

Lviv, 2016

УДК 342.1 (477):811.161.2:94(477):008
ББК 63.5(4Укр)+81(4Укр)+63.3(4Укр)+71(4Укр)
С 916

Сучасна українська нація: мова, історія, культура [Текст] : матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю 16 березня 2016 року з нагоди 15-річчя кафедри українознавства / Наукові редактори : проф. Чоп'як В. В., проф. Магальований А. В. – Львів: Друкарня ЛНМУ імені Данила Галицького, 2016. – 471 с.

Наукова рада:

д-р філол. наук, професор, академік Академії наук вищої школи України Володимир Качкан;	д-р філос. наук, професор Ігор Держко;
д-р мистецтвознавства, професор Віолетта Дутчак;	д-р філол. наук, професор Роман Голод;
д-р філол. наук, професор Ірина Колесникова;	д-р істор. наук, професор Дмитро Білий;
д-р філол. наук, професор Валентина Сімонок;	д-р філол. наук, професор Наталія Руснак;
д-р філол. наук, професор Ірина Кочан;	д-р філол. наук, доцент Ірина Фаріон;
д-р істор. наук, доцент Андрій Крисько;	д-р філол. наук, професор Ганна Віват;
д-р пед. наук, професор Володимир Мельничайко;	д-р істор. наук, доцент Галина Саган;
д-р пед. наук, професор Григорій Васянович;	д-р істор. наук, професор Ігор Срібняк;
д-р філол. наук, професор Світлана Шабат-Савка;	д-р істор. наук, професор Олексій Сухий;
д-р філол. наук, професор Михайло Вінтонів;	д-р філос. наук, професор Володимир Таран;
д-р філос. наук, професор Ірина Утюж;	д-р істор. наук, професор Артур Маргулов;
	д-р наук із соціальних комунікацій, професор Ігор Павлюк

Редакційна рада:

канд. філол. наук, доцент Тетяна Єщенко (відповідальний редактор);
канд. філол. наук, доцент Надія Черкес;
канд. істор. наук, доцент Наталія Божко;
Doctor Of Sciences Ігор Ходак;
канд. філол. наук Тетяна Сушкевич;
канд. істор. наук Наталя Гірна;
канд. істор. наук Віра Мельник.

У збірнику уміщено матеріали учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасна українська нація: мова, історія, культура». Подано розвідки, в яких проаналізовано феномен українства у світі, образ України у культурі та мистецтві, державну мову як предмет в національних навчальних закладах України, українознавство у площині політики і філософії держави; розглянуто нові інтелектуально-культурні генерації та їх роль у національно-духовному поступі України, українську національну ідею і християнство, сучасні інтерпретації народної культури українців, колективну пам'ять і національну ідентичність, мову як основу безпеки української нації; визначено роль творчої інтелігенції України в період системних змін 1985 – 2015 рр.; запропоновано шляхи дослідження, збереження та популяризації культурно-мистецької спадщини України.

Для науковців у галузі українознавства, істориків, культурологів, філологів.

The collection contains materials of participants of International scientific-practical conference «Modern Ukrainian nation, language, history and culture.»

There are analyzed explorations about the phenomenon of Ukrainians in the world, the image of Ukraine in culture and art, the state language as a subject in national educational institutions of Ukraine, Ukrainian studies in the plane of politics and philosophy of the state; there are considered new intellectual and cultural generations and their role in the national and spiritual progress of Ukraine, the Ukrainian national idea and Christianity, modern interpretation of Ukrainian folk culture, collective memory and national identity, language as the basis of security Ukrainian nation; it is determined the role of intellectuals of Ukraine during the system changes 1985 - 2015 years; there are suggested the ways of research, preservation and promotion of cultural and artistic heritage of Ukraine.

For researchers in the field of Ukrainian studies historians, culture experts, philologists.

*Автори несуть повну відповідальність за грамотність поданих текстів, точність наведених фактів, цитат, покликань, статистичних даних, власних імен, оформлення бібліографії
Редакційна рада має право на скорочення матеріалів*

Затверджено Вченою радою Львівського національного
медичного університету імені Данила Галицького
(протокол № 1 від 05.02.2016 року)

© Львівський національний медичний
університет імені Данила Галицького, 2016
© Автори тез доповідей, 2016

Віват Ганна, Гриньків Ольга Власні назви як історико-культурні дескриптори в романі Ліни Костенко «Берестечко».....	339
Доценко Марія Топонімна містифікація - <i>Ялівець</i> Тараса Прохаська.....	342
Лис Ірина Поетика експресіонізму в дискурсивному полі українського літературного модернізму ...	343
Литвин Наталя Друга половина XX століття: нові пошуки в мистецтві.....	345
Павлик Нея Лінгвостильові параметри портретних описів у творчому доробку Юрія Покальчука	348
Пац Любов Грецькі та латинські запозичення в поетичному доробку Ліни Костенко	350
Пігур Мирослава Семантична своєрідність неології Василя Стуса.....	352
Поддєсна Оксана Роль шістдесятників у національно-духовному поступі України	355
Сухорукова Юлія Творча діяльність «БУ-БА-БУ» в період системних змін.....	357
Царик Галина «Імпозантність» постмодернізму сучасної української літератури	359

Образ України у культурі та мистецтві

Богдадюк Мар'яна Олена Теліга як представниця покоління «трагічного оптимізму».....	361
Венгринович Наталія Національна своєрідність українського варіанту натуралізму	362
Голод Роман Іван Франко і український літературний модернізм	364
Гриб Ольга Образ Вітчизни в українській музиці XX століття.....	367
Гриневич Тарас Україніка у творчості Генрика Жевуського.....	368
Гросевич Ірина Атрибути готичної поезики в оповіданні Хоми Купрієнка «Недобрий віщун»	369
Дрогомирецька Марта Конфлікт «батьків і дітей» у прозі Агатангела Кримського: до проблеми міжгенераційних стосунків	371
Зінченко Наталія Українська національна ідея в ідеологічних творах Нечуя-Левицького	373
Кравченко Валентина Конструювання сюжету в драматичній поемі «Цвіте терен» Л. Геньби	375
Павлюк Ігор Українська письменницька публіцистика Другої світової війни: історичний ґрунт.....	377
Пударія Тетяна Архетипний живопис Олександра Антонюка	380
Сушкевич Тетяна «Літературна» модель історії в романі «Людолови» З. Тулуб.....	383
Трумко Оксана Мовний образ української сім'ї в художньому дискурсі Івана Франка	385
Філіпенко Ольга Символіка значень образу матері в казці-есеї «Благослови, мати!» Докії Гуменної.....	386
Шпирало-Запоточна Лілія «Україна і Шевченко»: трансформація образу в мистецьких практиках XXI століття	389
Чорна Людмила Джерела творчості Любові Міненко	391

Сучасні інтерпретації народної культури українців

Бокало Ірина Поняття зовнішньої краси дівчини в українських народних піснях про кохання	393
Бриняк Оксана Українські христинні пісні: жанрововизначальні характеристики.....	396
Віват Ганна Хліб у традиціях, обрядах, ритуалах українців	398
Дворницька Лідія Християнська і фольклорна символіка у творчому доробку українських митців	401
Демедюк Марина Етноетикетні конструкції в структурі української народної казки	403
Денисюк Оксана Мандрівні сліпі співаки у культурі та побуті України	405
Денис (Жанас) Ірина Українські традиції вибору власного імені для дитини на Опіллі	407
Качмар Марія Етіологічна легенда в українському науковому дискурсі другої половини XX – початку XXI століть	410
Кріль Богдан Фольклоризм у громадсько-політичній сатири Івана Франка (на матеріалі оповідань «Звірячий бюджет», «Опозиція», «Як Русин товкся по тім світі»)	412
Куриленко Дана Козак-Мамай як духовний Пантеон. Темпоральна формація генетичного коду Козака-Мамая: фольклорно-міфологічна перцепція	414
Мамчур Наталія Пісенний фольклор України про народну вишивку (за матеріалами збірника українських пісень, упорядкованого Михайлом Стельмахом).....	418
Нестеренко Аліса Стильові тенденції розвитку сучасної народної картини Полтавщини.....	421
Новосад Марія Культуротворча цінність фольклорних традицій в сучасних реаліях.....	422
Сапелак Оксана Двокалендарність в Україні: витоки і сьогодення.....	425
Сердега Руслан Колективне та індивідуально-авторське у фольклорно-мовному процесі.....	427
Хлівна Тетяна Світоглядні уявлення українців про смерть у творі Марії Матіос «Нація»	429
Хомік Олена, Ботвінко Анастасія Міфо-ритуальна основа дитячого фольклору та ігор.....	432
Чікало Оксана Образ народного героя в українських піснях-хроніках (діахронний зріз)	434
Юзюк Наталія Відродження джерел інтелектуальної емоційності засобами музичного мистецтва в процесі виховання молоді української генерації	436
Ягело Світлана Мотив контакту людини з духами природних локусів у демонологічних оповіданнях Карпат	438

**ВЛАСНІ НАЗВИ ЯК ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ДЕСКРИПТОРИ
В РОМАНІ ЛІНИ КОСТЕНКО «БЕРЕСТЕЧКО»**

Ганна Віват,

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства та лінгводидактики
Одеської національної академії харчових технологій

Ольга Гриньків,

викладач кафедри українознавства та лінгводидактики
Одеської національної академії харчових технологій

Роботу присвячено дослідженню власних назв як змістово-композиційних чинників поетичного тексту. Йдеться, зокрема, про пізнавально-когнітивну функцію онімів у романі «Берестечко» Ліни Костенко.

Ключові слова: власні назви, топонім, антропонім, семантичний вузол.

This work focuses on the study of proper name as contents and compositional factors at poetry texts. The paper investigates studying and cognitivng function of onims at the novel «Berestechko» by Lina Kostenko.

Key words: proper name, toponym, antroponym, semantic slot.

Онтологічні та гносеологічні властивості власних назв, оскільки їх відносять до сильних позицій тексту [1, с. 95], неодноразово були предметом наукових студій прикладного мовознавства, лінгвопоетики, ономастики, порівняльного літературознавства та інших наукових напрямів філології. В результаті таких досліджень зроблено висновок про власні назви як дескриптори, які є носіями значущої інформації, «специфічними видами згорнутих національно-культурних текстів, що зберігають у своїй семантичній пам'яті культурно-історичні сюжети, вписані у сучасну суспільну свідомість» [9, с. 1], тобто виконують роль носіїв суми фонових знань [2, с. 215]. Власні назви у творчості Ліни Костенко досліджували Ю. Карпенко ([3]), М. Мельник ([6]), В. Мельничайко ([7]), Л. Петрова ([8]), однак їхні дослідження не зачіпають проблем, висвітлених авторами цієї праці. Метою, яку поставили перед собою автори статті, є дослідження змістово-композиційних чинників, інформативної значущості й емотивного характеру власних назв у романі «Берестечко» Ліни Костенко та особливостей їхнього оприявнення в поетичному тексті. У романі «Берестечко» Ліни Костенко простежуються дві основні онімичні групи – топоніми й антропоніми. У художній літературі топоніми й антропоніми здебільшого несуть глибинне смислове навантаження, спрямовують думку реципієнта в певне русло, виказують авторське ставлення до зображуваного, формують конотативну зарядженість текстів [1, с. 96]. Так, топонім *Берестечко* авторка роману від імені свого героя ідентифікує з поняттям *поразка*, відсилаючи читача до сумнозвісної події, гіркої поразки війська запорозького під Берестечком 1651 року. Ліричний герой роману, від імені якого ведеться розповідь, розглядає цю поразку не лише як особисту трагедію, але й як величезне горе всього українського народу, остаточне його уярмлення іншими державами. Образно порівнюючи свій вільний народ із волом, ліричний герой роману передрікає йому долю робочої худоби на теренах інших держав у разі невідновлення своєї військової сили українським козацтвом: «*Оце і все. Ця галич над містечком. / Народе вільний, аж тепер ти – віл. / Моя поразка зветься Берестечком. / На Київ наступає Радзивілл*» [4]. Антропонім *Радзивілл* вказує на конкретну історичну особу, яка загрожує безпеці рідного краю ліричного героя. Таке ж семантичне навантаження несуть топоніми *Річ Посполита, Литва...* Вони, об'єднані одним семантичним вузлом: вказують на безпосередню загрозу, що нависла над Україною від сусідніх держав: «*Куди не поткнешся – один ярм. / І кожен тягне тебе, душоуб, – / за руки – Річ Посполита з царем, / азіяти – за п'яти, Литва – за чуб*» [4]. Перелічування топонімів під час віртуальної подорожі ліричного персонажа теренами України вказує на його роздуми про етимологію назв тих поселень, які наголошують на характерних рисах людей, що мешкають у них: «*Поля й поля. Півонія і півень. / Дрімилівка, Нехаївка, Сватки*» [4]. Відчутним є бажання ліричного героя бачити інші назви українських населених пунктів, які були б співзвучні з протилежними настроями їхніх мешканців, і, вибудовуючи іншу композицію твору, вказували б на бажання українців боротися й перемагати, на вміння відстоювати честь свого роду й народу, на непримиренну позицію щодо свого буття у цьому світі: «*А де ж мої Немиринці і Гнівань, / Велике Дрюкове, Драчі!, Шабельники?! / Мій Лютіж, мій Перечим і Суццани...*» [4]. Великий осуд головного персонажа відчутно при перелічуванні групи топонімів, зв'язаних семантичним вузлом умиротворення та безплідних каяттів, оскільки ті почуття не на часі: «*Копичинці, Зозулинці, Тальне, / Попасне, Очеретяне, Гречане, / Затишне, Бурякове і Хмільне! / Прилуки, Луки, Липи, Липовеньки. / Лелеківки, Березівки, Стави. / Дубовий Гай, Гильці, Берестовеньки. / Великі Бубни – що ж задубли ви?!*» [4]. Велика зневага відчувається у ставленні головного героя роману до тих чоловіків, які сховалися від війни і намагаються відсидітися по теплих закутках, загічках, закапелках при бабських спідницях. Всю гаму його почуттів передано за допомогою такого топонімичного ряду: «*Он Димер – все димарики й домарики. / Сховалися, либонь, під хвартухи / Мар'янівкам, Мотронівкам, Варварівкам / Іваньки, Андруші і Ятухи*» [4].

Через тих «домариків», що сповідують життєву стратегію типу «моя хата скраю», на слушну думку головного героя роману, Україна й перетворилася з квітучого на пропачий край, змальований за допомогою

топонімів, сплетених у відповідний семантичний вузол: «Велика Глуша, Жаботин і Гадяч. / Тишки. Почали. Вовковий. Стрий. / Куди не глянеш – Гайворон і Галич. / Чорнобиль, Чорнобай і Чорторий» [4].

Наступна група топонімів вказує на чужинське походження мешканців, що заснували поселення на українській землі й почуваються на ній господарями, нехтуючи правилами співжиття й припиняючи права корінного населення: «А оніно – Халча, Шандра, Кандиби, / Келеберда, Кала, Темрюк, Ташлик. / Оце ваш слід, прибуду і задиби, / отой татарський клекіт – Казарлик. / Бербері. Печеніги. Карачаївці. / Підляшки. Годі-Турка. Москалі» [4].

Тяжкий докір за зневіру й відчай, за приривчання й терпіння, простежується в наступній низці топонімів, що просякнута великим болем за долю нездалого до боротьби, недолюгого на спротив народу: «Відчалась. Втомилась. Приривчалась. / Чунгул. Пекельне – на своїй землі!» [4].

Критичні нотки звучать і в перелічуванні групи топоніми, що вказують на бездіяльні сподівання, на даремні надії на те, що все саме собою утрясється, на пустопорожню балакучість (балакуність) багатьох індивідів. Такі риси характеру та стиль поведінки призводять до халепи й великого сорому (стиду), впевнений ліричний персонаж твору: «О Дар-Надія! Ждани та Бояни. / Іркліїв. Мліїв. Злобин веремій. / Великий Студин. Халеп'я. Холоп'є! / Ліпляє братолюбних Балаклій» [4].

Велику руїну на місці квітучої України змальовує авторка роману за допомогою лише називних речень, переданих через топоніми відповідного семантичного вузла: «А он і Київ. Подивись – та пильно. / Моя Вкраїно, ти це чи не ти? / Скрізь Лиховки, Недогарки, Топильно, / Погарщина і Рубані Мости. / Зарубинці. Попільня. Попелюхи. / Попонне. Погорільці. Гробове» [4].

Кінця-краю не видно запустінню й опустошенню, що настає після розорень та руїн, означених такою топонімічною групою: «Нежиловичі. Несолонь. Свиноухи. / Кальне, Грузьке, Холодне і Криве! / Бориничі. Дуліби. Гориславичі. / Яриловичі. Княжичі. Пеньки. / Старі Червища і Нові Безрадиці, / Нові Голгоці та Чотирбоки!» [4].

Запададність, черезмірна чемність, терплячість, богобоязність, миролюбність, відкритість, щирість і щедрість не є на часі в описуваній ситуації. Саме такі визначальні риси українського характеру через топонімічний ряд підкреслює Ліна Костенко у романі – «Спасибівка. Терпилівка. Адами. / Звенигород. Гостомель. Хотимир...» – і вказує на негативні результати, отримані від тих добродійних рис, притаманних українському менталітету, закликаючи до боротьби за волю, до самостійності, самовизначеності за допомогою інших топонімів: «Мала Глумча з Веселими Тернами / І П'ятихатки між Семимогил. / Усім вітрам відкритий на Роздолі, / На Кусоньки подертий у ярмі – / Великий край Неданової Волі! / Хто ж волю дасть, як не взяли самі?» [4].

Цікаву групу індивідів, яка позитивно характеризує козацтво в цілому, акумулює в собі антропонім *Мамай*. Цим збірним образом козаків-пасіонаріїв називає авторка скаліченого зброяра, що як козак-характерник невідомо звідки взявся біля поверженого гетьмана і допомагає йому прийти до тям та зібратися з силами для порятунку України, для нових звершень і перемог.

Невипадковим є й антропонім *Тризна* в цьому творі. Він вказує на безмежний відчай і підкреслює глибину трагедії козацтва після поразки під Бересткчком, а з ним і всієї України, оскільки тризною ще з дохристиянських часів називали поминальний обряд: «І що не день – не вісті, а трутизна. / Дзвін бамбіляє десь в монастирі. / Поклони б'є у Лаврі Йосип Тризна, / і з гніву плачуть сиві кобзарі» [4].

На негативному впливі єднання з московитами наголошує авторка твору, залучаючи до образного змалювання трагедії України топоніми й антропоніми, що пов'язані з сусідньою державою та її історичними постаттями: «Був Київ стольний. Русь була святою. / А московити – Русь уже не та. / У них і князя звали Калитою, – / така страшна захланна калита! / Дрімучий світ. Ні слова, ні науки. / Все заребуєце, нарване, хмільне. / Орел – двоглавий. Юрій – довгорукій. / Хай Україну чаша ця мине» [4].

Для вагомішого семантичного навантаження авторка роману подекуди використовує фонічну співзвучність слів з топонімами чи антропонімами. Ці омофони та омографи, підкреслюють і значеннєву їхню спорідненість типу *сорочка – Сорочинці; Берестечко – берестове; Чигирин – з чагарин; Гайворон – гайвороння* або такі: «Хмельій Хмельницький! Де ж твої клейноди?» чи такі: «Козак Небаба, ох, таки ж не баба! / Якби під ним не встрелили коня, / хіба б поліг від рук якогось драба / козак Небаба, вітрові рідня!» [3].

Попри величезну кількість власних назв (топонімів, антропонімів, теогімів), центральним образом роману все ж є топонім *Україна*: «Вночі скриплять вози. Переселенці ідуть / Світ за очі, покидавши своє, / шукати Україну в Україні» [4].

Несхитна віра в віднайдення себе в собі звучить у цих рядках. На ідейному рівні вони перегукуються з віршами Василя Стуса «Остання сповідь Северина Наливайка»: «В суцільних ворогах пройшли роки-рої, / Руїна захлинається руїною. / Ми на Вкраїні хворі Україною, / На Україні в пошуках її» [10].

Тут простежується заповітне бажання ліричного героя – об'єднання народу на ґрунті українськості задля спільної справи: перемоги України в кривавій борні з поневолювачами. Для цього поет устами ліричного героя закликає українців перш за все віднайти Україну в собі, відкинувши всі чвари й непорозуміння. Символом волі тут виступає «вогненний» топонім *Стожари*: «Забудьмо все у цю священну мить. / Забудьмо наші розбрати і чвари. / Я вас веду – і воля нам горить, / Вона горить нам вічно, як Стожари» [10].

У романі Ліни Костенко також, попри всю трагедійність становища, простежується віра в українську ментальну волелюбність і працьовитість, яка й зможе врятувати Україну: «Десь має ж бути, десь вона та є! / Своя. Свобіда ще не занепащена. / Де вже не владен лях ані Аллах. / Дністро і Буг, Поділля і Брацлавщина / Самі себе вивозять на вола» [4].

За допомогою ряду топонімів і теоніма *Аллах* авторка також, наголошує на важливості проблеми української самоідентичності й самовизначеності наароду задля звільнення від ярма і вселяє віру в можливість того звільнення.

Деякі власні назви в художньому творі виконують лише номінативну функцію, не акумулюючи в собі жодних додаткових значень, однак у більшості поетичних текстів топоніми й антропоніми «є важливим компонентом тексту й одним зі способів номінації художнього образу, оскільки створюють каркас до дії, сюжету, виступають як текстотворчий фактор»[5, с. 92].

Висновки. Отже, власні назви в романі «Берестечко» Ліни Костенко є змістово-композиційними чинниками та оприявнюють когнітивну зарядженість тексту в історичному контексті. У романі названо імена конкретних і вигаданих осіб, назви справжніх і придуманих поселень, що відповідали описуваній ситуації й служили текстотворчим сегментом. І все ж наскрізним образом роману є *Україна*. Цей топонім зустрічається найчастіше в «топонімічних роздумах» ліричного персонажа твору. Ю. Карпенко, підрахувавши кількість ужитків кожної власної назви в романі, щодо цього образу слушно зауважив: «Панує серед топонімів, як і взагалі серед власних назв, **Україна**. Вище неї тільки Бог (38 ужитків). Україна в романі – і місце дії, і Батьківщина, і найвищий, найдорожчий символ»[3]. Із таким твердженням дослідника неможливо не погодитися.

Література

1. Віват Г. І. *З роси, з води і з кетяга калини... Поезія Ігоря Калинця: монографія [Текст] / Ганна Віват – Одеса: ВМВ, 2012. – 192 с.*
2. Віват Г. І. *Семантика художніх символів у поетичному просторі Василя Стуса: монографія [Текст] / Ганна Віват – Одеса: Апрель, 2014. – 264 с.*
3. Карпенко Ю. О. *Про онімію роману Ліни Костенко «Берестечко» [Текст] / Юрій Карпенко – Режим доступу: dspace.opi.edu.ua.*
4. Костенко Л. В. *Берестечко [Текст] / Ліна Костенко – Режим доступу: www.ukrclassic.com.ua.*
5. Кочан І. М. *Лінгвістичний аналіз тексту. / Ірина Кочан – К.: Знання, 2008. – 423 с.*
6. Мельник М. Р. *Власні назви в осмисленні світу поетом: «Дума про братів Неазовських» Ліни Костенко [Текст] / М. Р. Мельник. – Режим доступу: karpenko.in.ua.*
7. Мельничайко В. Я. *Власні назви у романі Ліни Костенко «Берестечко» [Текст] / Володимир Мельничайко // Наукові записки. Серія: Літературознавство / За ред. проф. М.Ткачука – Тернопіль: ТНТУ, 2011. – Вип. 31 – С. 13-25.*
8. Петрова Л. П. *Власне ім'я як засіб інтелектуалізації поетичного мовлення (на матеріалі поезій Ліни Костенко): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «укр. мова» [Текст] / Л. П. Петрова – Х.: 2003. – 19 с.*
9. Співак С. М. *Власна назва в композиційно-смісловій структурі віршованих текстів американської поезії: комунікативно-когнітивний підхід: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «германські мови» [Текст] / С.М. Співак – К.: 2004. – 20 с.*
10. Стус В. С. *Остання сповідь Северина Наливайка. [Текст] / Василь Стус. Укр. слово. Хрестоматія укр. л-ри та л-рної критики ХХ ст. Т. 3. – К.: Рось, 1994. – С. 339.*